

зв'язках із землею батьків. – С. 149.

46. Щербицький В.В. Виступ на урочистих зборах, присвячених 30-річчю визволення Радянської України від німецько-фашистських загарбників, 18 жовтня 1974 року // *Комуніст України*. – 1974. – № 11. – С. 17.

47. Кравчук Петро. На новій землі. – С. 334–338; його ж. З рідним народом. – С. 54–55; його ж. Прогресивні українці Канади і Великий Жовтень // Кравчук П., Тарновський М., Толопко Л. Великий Жовтень і українська еміграція – К., 1977. – С. 37; На скрижальях історії. З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Книга перша із серії “Україна – Канада: історія та сучасність”. – К., 2003. – С. 150–152.

48. Народи і ухвали третього з'їзду Товариства об'єднаних українських канадців. – С. 51.

49. Марунчак Михайло. Історія українців Канади. Т 2. – С. 265–267.

*Жулканич Н., Лендел М.
(Ужгород)*

РОЗВИТОК АГРАРНИХ ВІДНОСИН В УГОРЩИНІ (1965–1990 РР.)

Поглиблене дослідження аграрних відносин за період до початку 90-х років минулого століття, вичленовує ряд як об'єктивних так і суб'єктивних причин, які зумовили в останні роки в Україні прискорений занепад сільськогосподарського виробництва. Цей занепад, став наслідком недосконалої системи господарювання, що мала місце у радянські часи, і характеризувалася деформованими організаційними, соціально-економічними, і зокрема, виробничо-господарськими відносинами. Проте, життя не стоїть на місці, і суспільство вишукує нові шляхи свого поступу, в тому числі і розвитку аграрного сектору. Тому, ретроспективний аналіз і досвід еволюції аграрних відносин минулого в історичному зрізі і просторовому вимірі в сусідніх з Україною зарубіжних держав є вельми актуальним для нашої країни.

Розгляду проблем ефективності аграрних перетворень в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, зокрема і в Угорщині, присвячені наукові праці вітчизняних вчених-аграрників Алмаші О.К. [1], Балян А.В. [2], Галушко В.П. [4], Лендела М.А. [6], Юрчишина В.В. [11], Шеппи В.В. [10] та ін. Детальний і об'єктивний аналіз аграрних реформ, становлення, функціонування і розвиток сільськогосподарського виробництва в Угорщині знайшли відображення в наукових працях угорських вчених Варга Дюли [19], Егрі Імре [5], Ердеї Ференца [13], Нейметі Ласла [16], Сюч Іштвана [18], Шипош Аладара [17].

Однак, глибокі зрушення переломного характеру, кардинальні політичні та економічні реформи спрямовані на радикальне оновлення суспільного ладу, в тому числі трансформаційні перетворення в аграрній сфері, які здійснюються в країнах Центральної та Південно-Східної Європи заслуговують на подальше наукове дослідження, становлять особливий інтерес у напрямку використання позитивних моментів особливо в державотворенні суверенної України, в галузі демократії та стабільності господарювання.

В цьому контексті метою даного аналітичного дослідження є здійснення історичного аналізу основних тенденцій еволюції аграрних відносин (зокрема, засад функціонування так званої “угорської моделі соціалістичного сільського господарства”) в Угорщині за роки соціалістичного господарювання та в період аж до зміни політичного курсу країни на початок 90-х років. Важливим є також ретроспективний аналіз позитивного практичного досвіду аграрного господарювання та здійснюваних реформ в аграрній сфері Угорщини в зазначений період. Адже, вже на середину 80-х років Угорщина вийшла на одне з перших місць в Європі і світі з виробництва на душу населення таких основних видів сільськогосподарської продукції, як зерно(біля 1400 кг) та м'яса(майже 160 кг), а по показниках експорту битої птиці, Угорщина знаходилась в першій п'ятірці країн світу. Найбільш вагомих результатів у нарощуванні сільгосппродукції було досягнуто в 1970-1985 рр., коли угорські держгоспи та кооперативи досягли підвищення урожайності(в ц/га) пшениці з 21,3 до 48,2; кукурудзи – з 33,8 до 62,8 ц/г. За цей же період Угорщина, при задоволенні на досить високому рівні внутрішніх потреб в продуктах харчування, експортувала біля 30-33% виробництва сільськогосподарської сировини та готових харчових товарів(в тому числі біля 10-15% вирощуваного зерна, 20 – свинини, 45 – яловичини, 55 – овочевих та фруктових консервів, 65% битої птиці і т. ін. [8, с. 22, 23].

Ці успіхи не були випадковими, їм передували значні позитивні зміни в економічних відносинах селянства і держави, зважена політика державних владних структур щодо питання масової колективізації в угорському селі, яка була здійснена шляхом створення кооперативів (1957-1958 рр.)

В процесі колективізації в Угорщині було дотримано засади соціалістичної справедливості щодо селянства: колишні земельні наділи населення, з яких склалися загальні земельні фонди кооперативів, залишалися в юридичній власності селян. Селяни були зацікавлені в колективізації ще й тому, що частина доходів отриманих від господарської діяльності кооперативів розподілялась кожній сім'ї пропорційно розмірів внесених ділянок. На державному рівні проводилась, також збалансована політика щодо підтримки і розвитку присадибних особистих господарств населення. Особисті підсобні господарства кооперативного селянства займали 11-12% усіх сільськогосподарських угідь, і на момент завершення колективізації в аграрному секторі країни (1961 р.) на ці господарства припадало 25% виробництва продукції рослинництва і 60% – тваринництва [7, с.]. Угорщина залишалася єдиною країною соціалістичного табору, де в період колективізації сільського господарства не було допущено скорочення виробництва. В заяві ЦК УСРП (Центрального комітету Угорської соціалістичної робітничої партії) від 17 лютого 1961 року було проголошено, що в промисловості і сільському господарстві пануючими стали соціалістичні виробничі відносини [12, с. 352].

З ініціативи Угорської Соціалістичної Робітничої Партії в третій п'ятирічці (1966-1970 рр.) в країні було здійснено заходи перебудови та інтенсифікації сільського господарства направлені на зміцнення господарського та фінансового становища аграрних підприємств. За п'ять поточних років держава списала з сільськогосподарських кооперативів біля половини заборгованості по кредитах, відстрочила погашення іншої частини боргів, провела переоцінку основних фондів, на 21% були підвищені ціни на сільськогосподарські продукти. Всі ці заходи сприяли зростанню економіки галузі, підсилювали дію раніше прийнятих законодавчих актів щодо функціонування сільгоспідприємств.

В Угорщині вже в другій половині 1960-х років виправдала себе багатоканальна система постачання виробників сільськогосподарської продукції засобами виробництва. Уряд країни і надалі здійснював протекціоністську політику щодо аграрних товаровиробників. В 1964 р. були скасовані плани обов'язкової реалізації кооперативами сільськогосподарської продукції державі, а у 1970 р. – останній державний план продажу зернових господарствами державного сектору. Сільськогосподарські підприємства, одержуючи повну самостійність, розпоряджалися виробленою ними продукцією, стали рівноправними партнерами заготівельних організацій і підприємств переробної промисловості, реалізуючи продукцію за укладеними договорами (без втручання органів управління економікою, які лише регулювали розвиток галузі за допомогою економічних важелів – системою дотування і оподаткування). Отже, вже на той час, аграрна сфера в Угорщині за впровадженням окремих елементів ринкових відносин певною мірою випереджала розвиток інших галузей народного господарства країни.

Важливою віхою у справі становлення і розвитку аграрного сектора став прийнятий в 1967 р. Державними зборами УНР новий закон “Про подальший розвиток земельної власності і землекористування в сільськогосподарських кооперативах”, у якому визнавалось, що кооперативна власність, нарівні з державною, стає однією з основних форм тодішньої соціалістичної власності. Селяни з розумінням сприйняли основні положення згаданого закону, оскільки він передбачав право власності селян на їх угіддя в разі вступу до кооперативу. Згідно статей прийнятого закону, визначалися шляхи викупу (за згодою селян) і поступового переходу у власність кооперативів тієї частини земель, яка юридично належала членам сільськогосподарських виробничих кооперативів.

Реалізація вимог згаданого закону внесла істотні зміни в земельну власність і землекористування в Угорщині. Вже в 1968 р. (рік введення загальнодержавної економічної реформи), в структурі сільськогосподарських угідь кооперативів питома вага державних земель (наданих державою кооперативам для користування) становила 28%, власність членів кооперативів – 49%, спадкоємців колишніх членів кооперативів – 6%, власність членів кооперативів, що залишили колективне господарювання – 17%.

Слід зазначити, що закон 1967 року (4-й закон) був направлений на створення єдності земельної власності і землекористування саме на підприємствах кооперативного сектора. Кооперативи викупили у власників, у тому числі й у держави, угіддя, і вже в 1974 році за формами власності частка держави в кооперативних угіддях складала лише 4%, членів кооперативів – 52%, а кооперативна власність (нова форма власності, яка на той час була відсутня в інших країнах Центральної та Південно-Східної Європи) – 44% [14, с. 224-225]. Характерно, що структура землекористувачів постійно змінювалась, бо процес викупу земель від кооперативного селянства тривав, і на початку 1990-х років в угіддях кооперативів питома вага власності держави становила 3%, членів кооперативів і їх спадкоємців – 36%, і кооперативна власність – 61% [18, с. 20]. Наявність такої форми кооперативної власності в Угорщині (тобто, селянам, які передали свої угіддя в колективне господарювання, вже компенсували відчуження у них землі), виключало можливість проведення земельної реформи внаслідок реприватизації угідь колишніми власниками.

Серед позитивних наслідків реформування в аграрному секторі та становлення аграрних відносин в Угорщині, слід відмітити розвиток в 70-х роках вертикальної інтеграції в рамках продовольчого комплексу, підвищена увага до сфер переробки, зберігання, транспортування і реалізації сільськогосподарських продуктів. Набула широкого впровадження високоефективна форма комплексної індустріалізації сільського господарства – індустріально-виробничі системи, все більшого значення набуває міжгосподарське кооперування.

В сільському господарстві Угорщини нові форми взаємозв'язків між підприємствами аграрної сфери виникли в птахівництві та окремих галузях рослинництва в кінці 60-х років. Створення держгоспом “Баболна” першої виробничої системи в птахівництві, та згодом в 1972 році, систем по індустріальному виробництву кукурудзи (ІКР), які були організовані на базі держгоспів “Бая” та “Сексард”, шляхом використання надбань передового світового досвіду, переконливо довели переваги індустріально-виробничих систем. В 1974 році в сільському господарстві Угорщини функціонувало 18 виробничих систем, а в 1980 р. їх було вже 75. Широке розповсюдження технологічних новинок у виробничих системах дало позитивні результати. Так, валовий збір зернових в 1966-1970 рр. складав в середньому 8,2 млн. т., а в 1975 р. – 1,2 млн. т. (1160 кг на душу населення) [10, с. 8]

В подальшому розвитку сільського господарства країни, характерним є те, що поряд нарощуванням комплексної індустріалізації галузі, розгорнутою діяльністю виробничих систем, було взято курс на використання і вдосконалення “традиційних” методів аграрного виробництва – підтримку і успішне функціонування особистих підсобних господарств селян, робітників і службовців. В 70-х роках подальшу розробку отримала робота владних і управлінських структур аграрної сфери,

направлена на інтеграцію присадибних господарств з крупними сільськогосподарськими підприємствами у справі виробництва сільгоспродуктів.

Так звана угорська модель “соціалістичного” сільського господарства, яка сформувалася в період 1962-1970 рр., сприяла різкому нарощуванню виробництва продовольства в країні. Вона ґрунтувалася на виробництві продукції в крупних сільськогосподарських підприємствах та інтегрованих цими підприємствами дрібних господарствах населення. Певного розвитку в аналізований період набули елементи ринкового господарювання в аграрній сфері.

Про успішність експерименту впровадження ринкових відносин в аграрній сфері Угорщини свідчать наступні статистичні дані: середньорічний приріст виробництва сільськогосподарської продукції 1961-1965 рр. склав 1,2%, у 1966-1970 рр. – 2,8%, 1971-1975 рр. – 4,6%, в тому числі продукції рослинництва, відповідно: 0,2%, 1,9%, 5,6%; продукції тваринництва – 2,5%, 3,9% та 3,5%. Однак, починаючи з середини 70-х років темпи приросту знизилися, і за 1976–1980 рр. вони склали в цілому 2,5%, в тому числі продукції рослинництва – 1,7%, а тваринництва – 3,4%. [15, с. 18]. Статистика засвідчує, що за двадцять років аналізованого періоду об'єми виробництва продукції сільського господарства в Угорщині збільшилися майже вдвічі, що сприяло поряд з повним забезпеченням потреб населення країни в продовольстві створенню значних експортних можливостей. Отже, переваги згаданої моделі отримали всесвітнє визнання. Вже згодом, в роки п'ятої п'ятирічки (1976-1980 рр.) було прийнято ряд законодавчих актів та заходів спрямованих на підвищення виробничого рівня особистих підсобних господарств, перш за все за рахунок підвищення матеріальної зацікавленості їх членів, поліпшення забезпеченості обладнанням, хімікатами, кормами, молодняком для відгодівлі, насінням і т.ін., а також, поглиблення та вдосконалення взаємодії і взаємовідносин кооперативів, держгоспів і торгових підприємств з особистими підсобними господарствами.

При порівняно невеликих капітальних затратах вдалося мобілізувати і ефективно використати виробничі резерви підсобних і присадибних господарств громадян. Виробництво продуктів значно зросло. Так, вартість валової продукції в господарствах населення зростає (в порівняних цінах) з 51,4 млрд. форинтів в 1970 р. до 62,6 млрд. форинтів в 1980 р., або більше ніж на 20% [3, с. 14]. За цей період середньорічні темпи росту валової сільськогосподарської продукції в цілому по країні склали вище 3% (в тому числі 3,5% в 1971-1975 рр. і біля 3% в 1976-1980 рр.), валовий збір зерна збільшився за десятирічку більш як на 75% – з 7,5 до 13,2 млн. т., виробництво м'яса на 50% – з 1,36 до 2,05 млн. т. [7, с. 19].

Безумовно, досвід Угорщини щодо інтеграції крупних сільгоспідприємств, і новоутворених аграрних формувань з особистими селянськими господарствами в справі нарощування виробництва продукції, є цінним і актуальним для становлення

та подальшого функціонування агропромислового комплексу України і в постреформований період.

Аналізуючи розвиток аграрних відносин в Угорщині, які склалися в досліджуваний період, слід відмітити ще ряд позитивних моментів. Підняття сільського господарства країни тісно пов'язане з крупними капіталовкладеннями в розвиток галузі починаючи з періоду колективізації. В 60-х роках в аграрну сферу направлялось біля 4/5 всіх інвестицій в країні, і об'єми капіталовкладень аж до початку 80-х років зростали. В аграрному секторі утверджувалися характерні риси економічного механізму – відносно висока самостійність виробничих підрозділів, активне застосування з боку держави широкої і гнучкої шкали госпрозрахункових важелів (цін, податків, дотацій, кредитів і т. ін.), всесторонній розвиток договірних зв'язків.

В процесі формування угорської моделі соціалістичного сільського господарства утверджувалася єдина економічна система господарювання на селі, яка включала в себе великі державні і кооперативні сільськогосподарські підприємства, одноосібні дрібні господарства, присадибні і підсобні господарства населення, підприємства переробної і харчової промисловості, організації споживчої кооперації. Відповідно до трансформаційних процесів форм господарювання змінювалася структура сільськогосподарських угідь країни. У 1985 році підприємства державного сектора господарювали на 980 тис.га, або 15% сільськогосподарських угідь, в тому числі держгоспи – 811 тис. га, або 12,4%, кооперативний сектор (колективне виробництво) використовував 4692 тис. га, або 71,7% земельних угідь, сектор дрібних товаровиробників продукції продовольства володів 868 тис. га, або 13,3%, в тому числі одноосібні селянські господарства – 86 тис. га, або 1,3% [15, с. 80].

І зрештою, треба назвати вельми важливий фактор розвитку сільського господарства Угорщини в 1960-1980-х роках – суттєве підвищення життєвого рівня селянства, благоустрій і соціальний розвиток села. Все це сприяло закріпленню кваліфікованих кадрів на селі, підвищенню культури і рівня виробництва, його динамічному зростанню.

Результативність реформ в аграрній сфері країни відобразилася в надійному і сталому забезпеченні власного населення продовольством та можливостях нарощування експорту сільськогосподарської продукції. В 1989 р. споживання на душу населення в країні становило: м'яса і м'ясних продуктів – 81 кг., молока і молочних продуктів (у прорахунку на молоко) – 190 кг., яєць – 364 шт., овочів – 82 кг., фруктів – 78 кг. [15, с. 81] Для порівняння в Україні в 1989 р. показники споживання продуктів харчування на особу склали 69 кг. м'яса, 367 кг. молока, 280 шт. яєць, 107 кг. овочів та 46 кг. фруктів [9, с. 104].

Із позитивного досвіду аграрного господарювання сусідньої Угорщини особливої уваги заслуговує діяльність індустріально-виробничих систем, тому, що нова форма міжгосподарських зв'язків давала можливість застосувати новітні

прогресивні технології вирощування, збору та реалізації сільгоспродукції, виробництва тваринницької продукції, забезпечувала підвищення економічної ефективності аграрного сектору.

В 1985-1987 рр. в Угорщині функціонувало 20 виробничих систем в галузі рослинництва, які координували вирощування сільськогосподарських культур на наступних площах (у 1985 р. – 2841 тис. га., 1986 р. – 2895 тис. га., у 1987 р. – 2957 тис. га.) та кормовиробництво на луках (відповідно – 198 тис. га., 221 тис.га. та 212 тис. га.) На основі міжгосподарських зв'язків технологічні процеси виробництва рослинницької продукції в окремих виробничих системах були впроваджені у 1985 р. на 68%, у 1987 р. – на 70% наявної ріллі держгоспів та кооперативів країни. З функціонуючих у 1985 р. 1399 держгоспів і кооперативів 1304 (93,2%), у 1987 р. з 1384 підприємств 1316 (95,1%) господарств були членами як мінімум однієї з рослинницьких систем [10, с. 25].

Перевага членства аграрних підприємств у складі рослинницьких виробничих систем підтверджені ефективністю прогресивних технологій вирощування сільськогосподарських культур: у 1987 р. урожайність основних культур в системах була вище показників позасистемних господарств: озимої пшениці на 15,3%, зернової культури – на 34,4%, соняшнику – на 6%, цукрових буряків – на 2,1% [10, с. 24].

За аналізований період в галузі птахівництва функціонувало 7 виробничих систем, з них три координували вирощування бройлерів і виробництво яєць. По вирощуванню бройлерів в УНР функціонували дві крупні системи – ГУАНЦАГБРИД, які організовані кооперативом “15 березня” в місті Хернад, і міжгосподарське об'єднання, створене сільськогосподарським комбінатом “Баболна”. Реалізація м'яса птиці господарствами – членами цих двох систем, які об'єднали відповідно 48 та 77 сільськогосподарських підприємств, в 1987 р. досягла 113 тис. т., або 61.7% виробленого кооперативами і держгоспами країни.

Створені в 70-х роках виробничі системи в молочному скотарстві відіграли вирішальне значення в реалізації прийнятої в 1972 р. програми гольштинізації молочного стада корів. Продуктивність місцевої червонорябої породи (що складала 95% стада) в середньому не перевищувала 2500 кг в рік. Імпорт 40 тис. голів телиць інтенсивної молочної породи з США і Канади, а також послідує схрещування місцевої породи з гольштино-фризом сприяли різкому (такого ще не було в світовій практиці) поліпшенню продуктивності молочного стада. Удій на корову, який складав в 1975 році 2483 кг в середньому по країні, до 1980 р. збільшився до 3704 кг, а в послідує роки перевищує 5000 кг. [10, с. 37].

Позитивна діяльність численних виробничих систем в аграрній сфері Угорщини отримала визнання в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. На основі угорського досвіду функціонування індустріально-виробничих систем в 1986-1987 рр. в Закарпатті були утворені садівнича науково-виробнича система та зернова науково-виробнича система. Організатором – головним господарством системи –

було затверджено Закарпатську державну сільськогосподарську дослідну станцію (згодом Науково-дослідний Інститут агропромислового виробництва).

Основним завданням нового інтегрованого формування – садівничої науково-виробничої системи було максимально ефективно використання садів господарств, які вступили в систему. На установчих зборах в її члени вступили 5 колгоспів низинної зони Закарпатської області (площа садів 1,3 тис. га), Мужіївський радгосп-завод Берегівського району, три радгоспи Іршавського району та Королівський радгосп-завод Виноградівського району. Вся площа садів системи становила 2,4 тис. га.

Внаслідок освоєння розробленої інтенсивної технології вирощування фруктів, забезпечення засобами хіміко-біологічного захисту урожай фруктів за 1986-1988 рр. зріс в господарствах системи на 18-23%. Об'єм виробництва фруктів в господарствах на зайнятих 15% площ садів області в 1988 р. склав 13.9 тис. т., або більше 30% всього виробництва колгоспами і радгоспами області.

Завдання, які ставились перед зерновою науково-виробничою системою були наступні: суттєво підвищити рівень виробництва зернових в області на основі впровадження в ряді колгоспів і радгоспів вдосконаленої інтенсивної технології. В члени системи вступили 24 господарства чотирьох низинних районів – Ужгородського, Мукачівського, Берегівського, Виноградівського районів та 6 радгоспів передгірського Іршавського району (площа 11,6 тис. га, або 27.8% площі, зайнятої озимими зерновими в області).

Значна організаційно-координаційна робота спеціалістів, науковців системи забезпечила урожайність озимих в 1987 р. в середньому по системі 50,4 ц/га, в 1988 р. – 53.0 ц/га, відповідно на 31.6% та на 38.4% більше базисного періоду [10, с. 63].

Отже, досвід Угорщини, щодо впровадження наукових технологій в аграрному секторі через нові організаційні форми, виробничі (науково-виробничі) системи, є виправданим шляхом підвищення економічної ефективності сільського господарства і для України.

Науковці – аграрники в своїх дослідженнях констатують, що період 1970-1985 рр. був найбільш результативним у функціонуванні угорської моделі соціалістичного сільського господарства. В ці роки процес інтеграції дрібних господарств населення і крупних сільськогосподарських підприємств, частково організацій споживчої кооперації і переробних підприємств, в нарощуванні виробництва продовольства продовжувався. В наслідок існуючого забезпечення худоби, яку утримували селяни, кормами вирощеними в сільськогосподарських підприємствах змінювалася структура земельних угідь. Питома частка дрібного сектора в сільськогосподарських угіддях країни, яка складала в 1976 році 15,5%, в 1986 році значно знизилася до 13,55. В структурі сільгоспугідь присадибних господарств природні кормові угіддя – луки і пасовища у 1985 році займали лише

4,8%, а у підсобних господарствах населення – 10,0% (селяни для власної худоби використовували пасовища сільськогосподарських підприємств).

Вищевикладена ситуація сприяла переміщенню виробування трудомістких сільгоспкультур в господарства населення. Якщо в структурі угідь дрібних господарств частка площ під садами, городами і виноградниками в 1976 році складала 29,9%, то в 1986 році – 47,0%. В цьому ж році 70,2% багаторічних насаджень країни перебувало в господарствах населення [15, с. 94]. Про галузевий розподіл виробництва сільськогосподарської продукції між крупними товаровиробниками і дрібними господарствами населення свідчать статистичні дані: в 1985 р. частка присадибних і підсобних господарств у виробництві зернових в країні складала 9,5%, кормових культур – 8,0%, в той же час картоплі – 74,7%, овочів 74,6%, фруктів і ягід – 58,9%, винограду 49,0%. Зросла питома частка дрібних господарств у виробництві продукції тваринництва: свинарстві – до 55,3%, у птахівництві – 42,8%. У 1985 р. дрібні господарства Угорщини виробили валової продукції сільського господарства на суму 97011 млн форинтів, в тому числі продукції рослинництва – 38650 млн, тваринництва на 58451 млн форинтів [15, с. 18].

Однак, наприкінці 80-х років минулого століття внаслідок неадекватної аграрної політики в Угорщині, зокрема низької ефективності величезної кількості одноосібних господарств, зменшення рівня технологічності виробництва, посилилися негативні тенденції щодо конкурентноспроможності аграрного сектора країни, спостерігається загальний спад виробництва сільськогосподарської продукції. Порушилися процеси інтеграції господарств населення та крупних аграрних товаровиробників. Здобутки, які мала країна в період функціонування так званої “угорської моделі сільського господарства” були втрачені.

Друга половина 80-х –початок 90-х років минулого століття ознаменувався розпадом інституцій соціалістичного табору, змінилися орієнтири країн Європи як з позицій політичних так і з економічних аспектів. Що ж стосується сільського господарства Угорщини, то країна втратила традиційні ринки збуту і експорту продовольства. Ще до розпаду РЕВ впродовж 1987-1988 рр. можливості експорту Угорщиною сільськогосподарської продукції на східних ринках суттєво знизилися, зокрема експорту зерна, що спричинило зменшення зернового клину. Площа посівів зернових в країні в 1990 році склала 2652 тис.га, що на 222,0 тис.га, або майже на 8% менше проти 1980 року. Несприятлива кон'юнктура світового агропродовольчого ринку негативно вплинула і на виробництво тваринницької продукції. В 1990 році аграрний сектор Угорщини виробив 110,0 тис тонн м'яса яловичини, або на 53,0 тис.тонн (32,5%) менше показника 1980 року [4, с. 48].

Значний спад сільськогосподарської продукції спричинили і цілий ряд чинників організаційного характеру. В основу нової аграрної політики країни на початку 90-х років було поставлено завдання ліквідації кооперативного сектора сільського господарства. Незавершеним залишився процес реорганізації крупних

сільськогосподарських підприємств і кооперативів. Значна частина сільгоспугідь країни відійшла у безпосереднє володіння населення як у формі присадибного господарювання, так і земельної частки внаслідок членства селян в кооперативах.

В 1990 році, через зміну форм господарювання на селі з 6497 тис.га сільгоспугідь підприємства державного сектора мали 971 тис. га (14,9%), кооперативного сектора – 4609 тис.га (70,9%), господарства населення – 917 тис.га (14,1%). В аграрному секторі Угорщини функціонувало 132 державних господарств (держгоспів) та 1253 сільськогосподарських кооперативи [4, с. 51].

Вітчизняні вчені-економісти, досліджуючи сучасну (90-і роки) структурну реформу в сільському господарстві в країнах з перехідною економікою (Центральна та Південно-Східна Європа), констатують характерну особливість згаданого процесу: частина країн мала перевагу на початковому етапі аграрних перетворень завдяки здійсненню часткових реформ у напрямі ринкової економіки ще за умов централізованої системи управління. Зокрема, послідовні кроки в напрямі створення ринкових відносин робилися починаючи з 1968 р., під час реформування АПК Угорщини, що створило певні сприятливі умови для аграрних перетворень на початку 90-х років. З 1968 р. угорські сільськогосподарські виробники дістали більшу свободу в маркетингових рішеннях, тобто здобули право вибору торговельного партнера. Тут поступово слабшав урядовий контроль над цінами, для деяких продуктів навіть встановлювалися цільові ціни, а реальні ціни потім диктував ринок.

В ході розв'язання проблем, що виникають внаслідок кризи аграрного сектора Угорщини в кінці 80-х-початку 90-х років, привертає до себе увагу ще одна обставина здійснення моделі реформи власності. Уряд Угорщини практично відмовився від прямої ліквідації колективних і державних підприємств, оскільки це призводить до подрібнення земельної власності, майна, та порушення концентрації обсягів виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції. Проте, було збережено дозвіл виходу з колективу його членів, отримання земельного і майнового паю, переважно для заснування приватних ферм. До того ж, в процесі реформування в аграрному секторі (початок 90-х років) уряд Угорщини відмовився від реприватизації власності в натурі, а людям які втратили свою власність в період соціалістичного господарювання надавалася грошова компенсація.

Аналізований період реформування в аграрному секторі країни започаткував кардинальні зміни аграрного господарювання і формування аграрних відносин в процесі активної підготовки Угорщини до вступу в Європейський Союз.

Отже, еволюція аграрних відносин в Угорщині в процесі здійснення аграрних реформ, як під час соціалістичних перетворень в країні, так і на початку пострадянського етапу розвитку характеризується високою соціально-економічною ефективністю навіть за несприятливих макро- та мікроекономічних умов. Постає завдання подальшого наукового дослідження і осмислення особливостей перехідного етапу від всеохоплюючої централізованої системи управління аграрним сектором до

нових демократичних форм і методів управління, до утвердження соціально-орієнтованої економіки демократичного громадянського суспільства. Актуальним є і використання в Україні позитивного історичного досвіду вирішення селянського питання в Угорщині та інших країнах Центральної та Південно-Східної Європи.

Л і т е р а т у р а :

1. Алмаши А.К. Управление сельскохозяйственным производством в Венгрии // Экономика сельского хозяйства. – 1982. – № 11. – С. 11-16; Алмаши А.К., Шепя В.В. Пути решения продовольственной проблемы ВНР. – М.:ИНИОН АН СССР, 1983. – 112 с.; Алмаши А.К., Шепя В.В. Экономический механизм сельскохозяйственного производства в Венгерской Народной Республике // Экономика Советской Украины. – 1983. – № 7. – С. 13-16.
2. Баян А.В. Аграрна сфера Угорщини перед вступом до Європейського Союзу // Економіка АПК. – 1998. – № 5. – С. 82-83.
3. Варга Д. Новые направления развития приусадебных и подсобных хозяйств Венгрии // Международный сельскохозяйственный журнал. – Москва, 1983. – № 3. – С. 14.
4. Галушко В.П. Экономика мирового сельского хозяйства. – К.:НАУ, 1996. – 514 с.
5. Егрі Імре. Досвід розвитку продовольчого господарства Угорщини в умовах ринкової економіки та можливості його використання в Україні. Автореф. дис. ... канд. екон. наук. – К., Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – 1998. – 18 с.
6. Лендел М.А. Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність. – Ужгород: Патент, 1999. – 275 с.
7. Марков Д.С. Опыт промышленной интеграции в ВНР. – М.: Наука, 1987. – С. 19.
8. Мотич Ю.И. Интенсификация экономики Венгрии. – М.: Знание, 1982. – С. 22-23; Magyar Statisztikai Zsebkönyv., 1985. – 138-194 old.
9. Народне господарство Української РСР у 1990 році: Статистичний щорічник / Міністерство статистики УРСР, Відп. за випуск В.В. Самченко. – К., "Техніка", 1991. – С. 104.
10. Шепя В.В., Алмаши О.К. Новые интегрированные формирования в сельском хозяйстве. – Ужгород: "Карпаты", 1990. – 91 с.
11. Юрчишин В.В. Сільське господарство України в порівнянні з іншими країнами. – К.: ІАЕ УААН, 1997. – 34 с.
12. Az MSZMP Központi Bizottságának közleménye: a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a termelési viszonyok. F. Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai (1956-1962). – Kossuth könyvkiadó. 1973. – 497 old.
13. Erdei Ferenz. A magyar szövetkezeti mozgalom új utjai. – Sarló, 1948. – 9-10.
14. Fazekas B.A. A mezőgazdasági termelés szövetkezeti mozgalom Magyarországon. – Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1976. – Old. 224-225.
15. Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Statisztikai Zsebkönyv. – Budapest. KSH. – 1993. – 19 old. .
16. Németi L. Magyarország élelmiszergazdasága a hetvenes években. – Budapest, Mezőgazdasági Kiadó., 1981. – Old. 124.
17. Sipos A., Halmai P. Választástúton az agrárpolitika. – Budapest, Akadémiai Kiadó., 1981.
18. Szűcs Istvan., Tanka Endre. A földtulajdoni és földhasználati rendszer szerkezeti átalakulása a magyar mezőgazdaság földreformja nyomán. – Budapest, 1994. – Old. 13-14.
19. Varga Gyula. Agrárgazdaságunk és európai kihívások. A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai. – Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. – 1997. – Old. 37-40.